

*Əliyev Arif Lütvəli oğlu,  
iqtisad elmləri namizədi,  
Bakı Biznes Universiteti,  
E-mail: barif1956@mail.ru  
© Əliyev A.L., 2021*

UOT - 336; 338

## **İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SEKTORUN DİRÇƏLDİLMƏSİNDƏ MİKROMALİYYƏLƏŞMƏDƏN İSTİFADƏNİN AKTİVLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

### **X Ü L A S Ə**

**Tədqiqatın məqsədi** - işğaldan azad olunmuş ərazilərin bütövlükdə iqtisadiyyatının, o cümlədən kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi üçün bazar iştirakçılarının maliyyə qaynaqlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədi ilə bank kapitalının, konkret olaraq mikromaliyyə təşkilatlarının imkanlarının araşdırılmasından ibarətdir.

**Tədqiqatın metodologiyası** - ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarında mikromaliyyə təşkilatlarının yeri və rolunu, mikrokreditləşmənin əhəmiyyətini sistemli və kompleks araşdırmaqdır. Ayrıca olaraq, yerlərdə, xüsusən işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kiçik sahibkarlığın təşəkkülü və dirçəldilməsi üçün mikrokreditləşmə işinin təşkilinin əhəmiyyəti qiymətləndirilir.

**Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti** – nəticələrin aqrar sektorun inkişaf prioritetlərinin həyata keçirilməsində, habelə işğaldan azad olunmuş bölgələrdə bu məqsədlərə xidmət edəcək aqrar inkişaf strategiyası və fəaliyyət planı hazırlanıb həyata keçirilərkən mikrokreditləşmənin tətbiqi, kiçik kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıları, ailə-fermer təsərrüfatlarının gündəlik ehtiyaclarının qarşılınması üçün kreditləşmənin bu növü məqsədəuyğun hesab edilir.

**Tədqiqatın nəticələri** – aqrar sahədə, xüsusən də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə məhsul istehsalçılarının maliyyə qaynaqlarına çıxışlarını təmin edəcək və dəstəkləyəcək mikrokreditləşmə ilə məşğul olacaq kommersiya banklarının və bank olmayan kredit təşkilatlarının kredit məhsulu təqdimatı proseslərinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə konseptual yanaşmaları formalaşdırmaqdan ibarətdir.

**Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi** – ölkənin maliyyə bazarı üçün yeni, müstəqillik illərində təşəkkül taparaq sürətlə öz səmərəliliyini bütün maraqlı tərəflər üçün təsdiq etməkdə olan mikrokreditləşmə işinin, aqrar sahədə səmərəli təşkilinin optimal modellərindən biri kimi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə ailə-fermer təsərrüfatlarının, kiçik sahibkarların maliyyə imkanlarının artırılması üçün təqdim olunmuşdur. Habelə mobil bank, internet bankinq və digər rəqəmsallıq tətbiqləri ilə ucqar kənd yerlərində maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarının daha da təkmilləşdirilməsi imkanları göstərilmişdir.

**Açar sözlər:** mikrokreditlər, mikromaliyyə təşkilatları, ev təsərrüfatları, maliyyə böhranı, kiçik sahibkarlar, birgə borclu qruplar, kredit ittifaqları.

## GİRİŞ

Ölkənin müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövr üçün bank-maliyyə xidmətləri bazarının araşdırılması əvvəlki dövr üçün xarakterik olmayan bir sahənin-mikromaliyyə xidmətlərinin geniş təşəkkül tapması və ciddi inkişafı ilə xarakterizə olunur. Son iyirmi beş ildə, xüsusən 2000-ci illərdən sonra mikrokreditləşmə xidmətləri ölkədə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən kiçik sahibkarlığın inkişafı üçün effektiv alətlərdən birinə çevrilə bilmiş və bu sahənin ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı kifayət qədər böyük potensiala malik olması təqdir edilməkdədir.

Keçən 25 illik dövr ərzində mikrokreditlərin cəmi həcmi 22 mlrd. manatdan artıq olmuşdur. 2020-ci ildə kredit təşkilatları tərəfindən ölkə üzrə 14530,4 mln. manatlıq kredit verilmişdir ki, bu da əslində kreditləşmənin devalvasiyadan əvvəlki dövr üçün ən yüksək göstərici olan 2015-ci ilin 21730,4 mln manatlıq səviyyəsindən aşağıdır. Lakin araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının kreditləşməsi tədrici templərlə bərpa olunmaqdadır və 2021-ci ilin 9 ayının yekununa görə, 15657,3 mln.manata çatmışdır ki, bu da 2021-ci ilin sonu üçün 2015-ci ilin səviyyəsinin bərpa olunacağını proqnozlaşdırmağa imkan verir. Şübhəsiz ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin ölkənin təsərrüfat fəaliyyətinə cəlb olunması və devalvasiyadan sonrakı dövrdə daha da genişlənməkdə olan iqtisadi islahatlar kontekstində qarşıdan gələn illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının, o cümlədən mikrokreditləşmənin artan templərlə yüksələcəyi haqqında danışmaq mümkündür.

### **Mikrokreditləşmənin funksional məsələləri və problemləri**

Hazırkı dövrdə mikromaliyyələşmə - iqtisadi inkişafın alətlərindən biri olmaqla dünyanın bir çox ölkələrində öz səmərəliliyini təsdiq etmişdir. Mikromaliyyələşmə ideyası orta əsrlərdə, hələ yüksək faizlərlə verilən sələmçi kreditlərinin kredit bazarının bünövrəsi kimi formalaşmağa başladığı dövrlərdə meydana gəlmişdir.

Lakin müasir dünyada mikromaliyyə fəaliyyətinin aztəminatlı borcalanların, sosial cəhətdən daha həssas müştəri qruplarının maliyyə qaynaqlarına əlçatanlığının təminatı üçün yönləndirilməsi fikirləri daha çox 2006-cı il Nobel mükafatı laureatı, Banqladeşdə yerləşən “Qraminbank”ın yaradıcısı, professor Məhəmməd Yunusun adı ilə bağlıdır. Məhz onun fəaliyyəti nəticəsində, “Qraminbank”ın regionda, konkret olaraq Banqladeşdə mikrokreditləşmənin kasıblıqla mübarizədə, ucqar kənd yerlərində özünüməşğulluq proqramlarının həyata keçirilməsində oynadığı pozitiv rol danılmazdır.

Girişdə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan bank sistemi üçün nisbətən yeni məhsul olan mikrokreditləşmə, ölkə iqtisadiyyatının “bazar münasibətləri”nə keçiddən sonrakı dövrü üçün xarakterikdir. Son 25 illik dövr üçün kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş 22 mlrd. manatlıq mikrokredit həcmi barədə daha ətraflı təsəvvür yaratmaq üçün 2005-2021-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının cədvəl 1-də sahələr üzrə strukturuna diqqət yetirək.

*Cədvəl 1.*

**Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu (mln.man)**

| İllər                   | Cəmi<br>(mln.<br>man) | O cümlədən                                |                                                              |                                                                                                                                                             |                         |                            |                         |
|-------------------------|-----------------------|-------------------------------------------|--------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|----------------------------|-------------------------|
|                         |                       | Ticarət və<br>xidmət<br>sektoru<br>məbləğ | Cəmi<br>kredit<br>qoyuluşu<br>nda<br>xüsusi<br>çəkisi<br>(%) | Real sektor- energ,<br>kimya, təbii ehtiy.,<br>sənaye, inşaat, nəqliy.<br>və rabitə, k/t istehsalı<br>və emalı (ticarət və<br>xidmət sektoru<br>çıxılmaqla) | Xüsusi<br>çəkisi<br>(%) | Ev<br>təsərrüf<br>atlarına | Xüsusi<br>çəkisi<br>(%) |
| 2005                    | 1441.0                | 361.0                                     | 25.1                                                         | 572.7                                                                                                                                                       | 39.7                    | 389.2                      | 27.0                    |
| 2006                    | 2362.7                | 647.2                                     | 27.4                                                         | 788.7                                                                                                                                                       | 33.4                    | 778.0                      | 32.9                    |
| 2007                    | 4681.8                | 1194.0                                    | 25.5                                                         | 1589.1                                                                                                                                                      | 33.9                    | 1657.2                     | 35.4                    |
| 2008                    | 7191.3                | 1911.3                                    | 26.6                                                         | 2675.2                                                                                                                                                      | 37.2                    | 2334.9                     | 32.5                    |
| 2009                    | 8407.5                | 1834.0                                    | 21.8                                                         | 3550.6                                                                                                                                                      | 42.2                    | 2328.9                     | 27.7                    |
| 2010                    | 9163.4                | 2206.8                                    | 24.1                                                         | 3222.7                                                                                                                                                      | 35.2                    | 2700.8                     | 29.5                    |
| 2011                    | 9850.3                | 2744.4                                    | 27.9                                                         | 2624.3                                                                                                                                                      | 26.6                    | 3315.0                     | 33.7                    |
| 2012                    | 12243.7               | 2649.3                                    | 21.6                                                         | 3939.9                                                                                                                                                      | 32.2                    | 4316.7                     | 35.3                    |
| 2013                    | 15422.9               | 2219.9                                    | 14.4                                                         | 5406.5                                                                                                                                                      | 35.1                    | 6214.7                     | 40.3                    |
| 2014                    | 18542.6               | 2680.7                                    | 14.5                                                         | 6362.0                                                                                                                                                      | 34.3                    | 7731.8                     | 44.0                    |
| 2015                    | 21730.4               | 3158.0                                    | 14.5                                                         | 7301.7                                                                                                                                                      | 33.6                    | 8383.6                     | 38.6                    |
| 2016                    | 16444.6               | 2467.0                                    | 15.0                                                         | 5482.8                                                                                                                                                      | 33.3                    | 5858.7                     | 35.6                    |
| 2017                    | 11757.8               | 2069.2                                    | 17.6                                                         | 3038.8                                                                                                                                                      | 25.8                    | 4606.5                     | 39.2                    |
| 2018                    | 13020.3               | 2379.5                                    | 18.3                                                         | 3355.3                                                                                                                                                      | 25.7                    | 5319.6                     | 40.9                    |
| 2019                    | 15298.2               | 2491.3                                    | 16.3                                                         | 3716.8                                                                                                                                                      | 24.3                    | 6978.7                     | 45.6                    |
| 2020                    | 14530.4               | 2606.8                                    | 17.9                                                         | 3682.3                                                                                                                                                      | 25.3                    | 6709.3                     | 46.2                    |
| 2021 <sup>9</sup><br>ay | 15657.3               | 2579.2                                    | 16.2                                                         | 3838.5                                                                                                                                                      | 24.5                    | 7931.8                     | 49.7                    |

Cədvəldəki məlumatlar, qeyd olunan dövr üçün ümumi verilmiş kreditlərin cəmi həcmi təsəvvür etməyə imkan verir ki, o halda 25 illik dövr ərzində bazarın mikrokredit seqmentində verilmiş 22 mlrd. manatlıq kreditin ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının ümumi strukturunda böyük xüsusi çəkisi haqqında danışmaq olmaz. Lakin nəzərə alsaq ki, göstərilən məbləğin yarıdan çox hissəsi 2008-2014-cü illəri, yəni manatın devalvasiyası səbəbindən kreditləşmənin zəiflədiyi son üç ildən əvvəlki dövrü əhatə edir, onda mikrokredit seqmentinin rolunun artdığı haqqında danışmaq olur. Bu aspektdə mikrokreditləşmə seqmentinin perspektivlərini şərtləndirən aşağıdakı amillər mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- çeviklik mikromaliyyə ilə məşğul olan kredit təşkilatlarının bazardakı trendlərə daha operativ reaksiya vermək, kredit siyasətinə sürətlə korrektə etmək, riskləri qiymətləndirmək və s. tələblər nəzərə alınmaqla daha çevik siyasəti təmin etməsi;

- yüksək gəlirlilik. Bir qayda olaraq, mikrokreditlərin daha qısa müddətli olması, təminat bazasının zəifliyi, mümkün risklərlə daha çox müşayiət olunması, onların daha yüksək faiz gəlirləri ilə müəyyənləşməsi;

- geniş müştəri bazasını əhatə etmək. İdarəetmədəki çeviklik və mobillik, kommersiya banklarının təmsil olunmadığı və ya təmsil olunmaq istəmədiyi ucqar kənd yerlərində, kiçik sahibkarlıq subyektlərinə yaxın ərazilərdə, bu mənada müştərilərlə daha sıx əlaqədə olmaqla onlara daha yaxın yerləşməsi belə olduqda dislokasiya nöqtəyi-nəzərdən mikrokredit təşkilat-

ları qısa vaxt ərzində daha geniş müştəri bazası ilə işləyə bilir;

- sosial yönümlü, aztəminatlı müştərilərin kreditləşməsinin təşkilindəki üstünlüklər. Sosial cəhətdən zəif, aztəminatlı təbəqənin müvəqqəti maliyyə ehtiyaclarının qarşılınması, bu təbəqənin xırda sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsinin dəstəklənməsi ilə bağlı proqramların, xüsusilə dövlət əhəmiyyətli proqram və layihələrin həyata keçirilməsi üçün mikrokredit təşkilatları daha az məsrəflə bu işləri effektiv və çevik formada qura bilirlər ki, bu da onların kommersiya bankları ilə müqayisədə üstünlüyüdür.

Əlbəttə, 2015-2017-ci illərdə maliyyə və bank sektorunda baş verən hadisələr əvvəlcədən proqnozlaşdırılması bəzən mümkün olmayan təhlükəli amili bir daha ortaya çıxardı. Nəzərə alaq ki, belə bir situasiya 2007-2008-ci illərdə ABŞ-da maliyyə sferasında böhran vaxtı özünü göstərmişdir. Belə ki, 2008-ci ilin IV rübündə ipoteka üzrə qiymətli kağızlardan və borc öhdəliklərindən bank-maliyyə institutlarının ziyanı Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına görə, 500 mlrd. ABŞ \$ ətrafında idi. Və əgər 500 mlrd. ABŞ dolları böyük rəqəmdirsə də, qlobal bank sektorunun aktivlərinin 81 trilyon ABŞ dollarlıq həcmi üçün kiçik rəqəmdir. Lakin buna baxmayaraq, ipoteka qiymətli kağızlarının dəyərsizləşməsi səbəbi ilə başlanmış bu böhran dünya maliyyə sisteminə təsirsiz ötüşmədi, yüz milyardlarla aktiv olan bank və investisiya şirkətləri müflis elan edildi. Çünki, 2007-2008-ci il böhranı bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan maliyyə institutlarında müxtəlif təhlükə və riskləri ortaya çıxarmışdı, ciddi likvidlik riski yaratmışdı, bankları öz aktivlərini dəyər-dəyməzinə satmağa məcbur etmiş, kapital bazarlarında digər alətlərin qiymətləri düşmüş, ipotekaların kütləvi satışı daşınmaz əmlak bazarına dağıdıcı təsir göstərmişdi.

İndi qayıdaq neftin qiymətinin düşməsi ilə bağlı yaranmış iqtisadi vəziyyətə. Belə ki, qiymətlərin düşməsi nəticəsində bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da tədiyyə balansının nizamı pozuldu, iş yerləri ixtisar oldu, devalvasiya baş verdi, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti düşdü, biznes mühiti ağırlaşdı, defolt halları çoxaldı, problemli kreditlərin həcmi artıdı, depozitorlar banklardan vəsaitlərini çəkməyə başladılar. Bu aspektdə 2008-ci ilin maliyyə böhranı ilə paralellər aparmaq mümkündür. Banklar yuxarıda göstərilən səbəblərdən kapital, likvidlik, imiclərinin korlanması riskləri ilə üzləşdilər ki, əslində onlar vəziyyətin həm günahkarı, həm də daha çox qurbanları oldular. Təbii ki, belə vəziyyət mikromaliyyə təşkilatlarına daha ciddi və sarsıdıcı ziyan vurmuşdur. Belə ki, əgər 2015-ci ildə Azərbaycanda mikromaliyyə təşkilatlarının müştərilərinin sayı 600 min nəfəri keçirdisə, 2016-cı ildə bu göstərici 298 min nəfər, 2017-ci ilin sonuna 118 min nəfərə kimi azalmışdır. Mikromaliyyə təşkilatlarının kredit portfelı 800 milyon manatdan 80,1 milyon manata düşmüşdür. 30.09.2021-ci il tarixə ölkədə kommersiya banklarının sayı devalvasiyadan əvvəlki 44-dən 26-ya düşmüşdür. Eyni dövrdə mikrokreditləşmə seqmentində daha üstün xüsusi çəkiyə malik, bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı 162-dən 96-ə düşmüşdür.

Göründüyü kimi, qlobal enerji böhranı, bunun nəticəsi olaraq manatın devalvasiyası, ölkənin iqtisadi inkişaf templərinin yavaşması, nəticə etibarilə kapital dayanıqlığı zəif olan, risklərə daha tez məruz qalan, müştəriləri adətən aztəminatlı sosial qruplar olan mikromaliyyə bazarına daha artıq ziyan vermiş, kreditləşmə həcmi bu seqmentdə 10 dəfə azaltmışdır.

Aktivlərin strukturunun pisləşməsi, əməliyyat məkanının məhdudlaşması, mənfəətin azalması ölkənin bank-kredit sektoru üçün xarakterik olmuşdur. Devalvasiyadan keçən dövr ərzində tənzimləyici orqanın səyləri ilə bütövlükdə bank sektorunda vəziyyəti stabilləşdirmək, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının devalvasiyadan əvvəlki səviyyəsinin bərpası mümkün olmuşdur. Son iki ildə qlobal iqtisadiyyata və ölkədə biznes mühitə sarsıdıcı təsir göstərməkdə olan koronavirus pandemiyasının yaratdığı çətinliklər, habelə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə təsərrüfat fəaliyyətinin dirçəldilməsi üçün vacib olan işlərin həyata keçirilməsi problem-

lərinin operativ həlli fonunda, ölkənin maliyyə xidmətləri bazarında, o cümlədən mikrokredit seqmentində vəziyyətin arzuolunan səviyyəyə çatdırılması üçün çox iş görülməlidir. Çünki regionlarda kredit fəallığının yüksək olmaması bank olmayan kredit təşkilatlarına (BOKT) ziyan vurmaqdadır ki, bu da, hər şeydən əvvəl, BOKT-ların fəaliyyət xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Mikrokredit bazarının əsas müştəriləri kiçik ailə-fermer təsərrüfatları, kiçik ticarət biznesi, emalatxanalar və s. kimi borcalanlardır ki, onlar da borcu əsasən dövlətə kapitalı üçün, qısa müddətə götürürlər. Digər tərəfdən, BOKT-ların əksəriyyəti resursu xaricdən kredit xətti və ya investisiya cəlb etməklə cəlb etsələr də, ölkə daxilində mikrokreditləri manatla vermişlər ki, bu da devalvasiyadan sonra ciddi problemlər yaratmış, bir çox mikrokredit təşkilatları üçün xarici donorlara borcların vaxtında qaytarılmaması problemini qabartmış, onların investor və donorlar qarşısında imicini korlamışdır. Bir qayda olaraq, manatın məzənnəsinin sabitliyi vaxtı mikrokreditlərin qaytarılmasında problem minimal ola bilərdi. Lakin devalvasiyadan sonra borcalanlar öz fəaliyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış, alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşmüşdür ki, bu da bütövlükdə mikrokreditlərin qaytarılmasında da problemlər yaratmış, onların vəziyyətini ağırlaşdırmışdı. Əlbəttə, bütövlükdə bank sektorunda, o cümlədən mikromaliyyə seqmentində problemlərin tənzimlənməsi üçün AR Prezidenti cənab İlham Əliyevin diqqəti və qayğılarının nəticələri olaraq, Mərkəzi Bank tərəfindən görülməli tədbirlər səmərəsini vermişdir. Bu aspektdə, “Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin problemlə kreditlərinin həlli ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28.02.2019-cu il tarixli Fərmanı ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən kredit təşkilatlarına restruktizasiya olunmuş kreditlər müqabilində ayrılmış kompensasiya mexanizminin tətbiqi, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, öz müsbət nəticələrini göstərmiş, artıq 2021-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarını, devalvasiyadan əvvəlki ən yüksək səviyyəyə çatdırmağa imkan yaratmış və proqnoz artıq gələn il daha yüksək artımın təmin ediləcəyini təsdiq etməyə imkan verir. “Kredit Büroları” ilə bağlı Qanunun qəbul edilməsi, Daşınar Əmlakın Dövlət Reyestrinin yaradılması, kreditlərin skorinqi ilə bağlı daha ətraflı qiymətləndirmə sisteminin tətbiqi və digər tədbirlər mikrokredit bazarında canlanmanı daha da stimullaşdırmağa şərait yaratmaqdadır.

Lakin bununla bərabər, mikrokredit təşkilatların ucuz resurslara çıxışı üçün şərait yaradılması, bu işə dövlət dəstəyinin təminatı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şübhə yoxdur ki, gözlənilən iqtisadi artım, habelə işğaldan azad olunmuş ərazilərin də təsərrüfat dövlətinə cəlb edilməsi, keyfiyyətə əvvəlkindən fərqli artımı təmin etmək kredit təşkilatları tərəfindən daha məstəbl addımlar atılmasını tələb edir. Əlbəttə, hər şeydən əvvəl, mikrokreditləşmə ilə məşğul olan təşkilatlardan korporativliyin artırılması, risklərin daha düzgün və məsuliyyətli qiymətləndirilməsi, sosial nöqtəyi-nəzərdən təmsil olunduqları sektorun əhalinin güzəranının yüksəldilməsi, maddi-rifahının dahada yaxşılaşdırılması ilə bağlı tuta biləcəkləri, daha doğrusu tutmalı olduqları mövqelərə yenidən baxılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heç də gizli deyil ki, hələ devalvasiyadan xeyli əvvəl bir çox mütəxəssis və ekspertlər bank və digər kredit təşkilatlarının real sektorun kreditləşməsi əvəzinə istehlak kreditləşməsinə üstünlük verməsinin heç də real sektorun inkişafı nöqtəyi-nəzərdən təqdirəlayiq olmadığı, istehlak kreditləşməsinin daxili istehsalı stimullaşdırmadığı, yeni iş yerləri yaradılması hədəflərinə xidmət etmədiyi, istehlak kreditləşməsinin kəskin artımının maliyyə sektoru üçün törədə biləcəyi təhlükəli riskləri qeyd etmişlər.

Cədvəl 1.-də real sektorun əsas bölmələri (energetika, kimya, təbii ehtiyatlar, sənaye, inşaat, nəqliyyat və rabitə, kənd təsərrüfatı istehsalı və emalı birlikdə), real sektorun ticarət, xidmət sahələrinə ayrıca və ev təsərrüfatlarına ayrıca kredit qoyuluşları məbləğləri, bu məbləğlərin ümumi kredit qoyuluşundakı xüsusi çəkiləri öz əksini tapmışdır. Qeyd olunmalıdır ki,

kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş istehlak xarakterli mikrokreditlər öz əksini “ev təsərrüfatlarına” verilmiş kreditlər qrafasında tapmışdır. Cədvəldən göründüyü kimi, 2005-2009-cu illərdə “ev təsərrüfatlarına” verilmiş kreditlərin ümumi kredit qoyuluşunda payı, real sektorun “energetika, kimya, təbii ehtiyatlar, sənaye, inşaat, nəqliyyat və rabitə, kənd təsərrüfatı istehsalı və emalı” kimi aparıcı sahələrinə kredit qoyuluşları ilə müqayisədə aşağı olmuşsa, “ticarət və xidmət” sahələrinə qoyuluşlardan bir neçə faiz qədər artıq olmuşsa, 2010-2014-cü illərdə bu vəziyyət, “ev təsərrüfatlarına” kreditlər qoyuluşunun xeyrinə kəskin dəyişmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə “ev təsərrüfatlarına” kredit qoyuluşu ümumi iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 44%-nə çatmış və 7731,8 mln.manat təşkil etmiş, “ticarət və xidmət” sahələrinə kredit qoyuluşlarını (14,5%) xeyli üstələmiş, real sektorun əsas sahələrini əhatə edən sektorlarına kredit qoyuluşlarını (34,3%) geridə qoymuşdur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, nəzərə alsaq ki, “ev təsərrüfatlarına” qoyuluşlar qrafasında əsasən istehlak kreditləri əksini tapmışdır, əlbəttə, bu qanəedici ola bilməz və heç şübhə yoxdur ki, devalvasiyadan sonra riskli kreditləşmədən daha çox ziyan görməkdə olan kredit təşkilatları məhz illər ərzində istehlak kreditləşməsinə daha artıq yer vermiş maliyyə strukturları və o cümlədən mikrokredit təşkilatları olmuşdur. Lakin yuxarıdakı cədvəl belə bir təhlükənin hələ də öz aktuallığını itirmədiyini göstərir. Göründüyü kimi, yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu real sektora kredit qoyuluşlarının kəskin şəkildə artırılması, kredit təşkilatlarını yüksək riskli istehlak kreditləşməsindən, az gəlir verən, amma aşağı riskli, ölkədaxili istehsalı stimullaşdıran real sektorun inkişafını ehtiva edən, daha məsuliyyətli kredit qoyuluşlarına yönləndirmək vacibdir.

#### **Mikrokreditləşmə potensialının aqrar sektorun inkişaf perspektivləri ilə əlaqələndirilməsi imkanları**

Tədqiqatın əvvəlki bölümündə qeyd olunan məsələlərin effektiv həlli ilə bağlı vəzifə və istiqamətlər, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il tarixli 06 dekabr sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair “Strateji Yol Xəritəsi”ndə öz əksini tapmışdır. Belə ki, Yol Xəritəsinin “Strateji baxış” bölümünün 4.3. bəndində göstərildiyi kimi, Yol Xəritəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin reallaşdırılması, ölkənin maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsinin yeni, daha təkmil mərhələyə yüksəlməsinə imkan verəcək, 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəflərə baxarkən, “Korporativ müştərilərə, xüsusilə mikro, kiçik və orta sahibkarlara daha təkmil məhsullar, o cümlədən mürəkkəb kreditlər təklif edəcəkdir. Kreditə müraciət, kredit riskinin qiymətləndirilməsi və anderraytingin rəqəmsallaşması hesabına kreditlərin verilməsi prosesi sadələşəcəkdir”.

Yol Xəritəsi nəzərdə tutulmuş hədəflər indikatorlarını, strateji məqsədləri müəyyənləşdirmiş, bu məqsədlərə çatmaq üçün vacib tədbirləri dəqiqləşdirmişdir. Belə ki, təkrar böhran şəraitində yarana biləcək risklərdən daha təminatlı qorunmaq məqsədi ilə Azərbaycan mikromaliyyə bazarı iştirakçılarına ölkədə Xec (hedge) fondlarının yaradılması, xaricdən valyuta cəlb edilən investisiyaların risklərdən sığortalanması təklif edilməkdədir. Mikromaliyyə seqmentində inkişafı sürətləndirmək üçün digər tədbirlər kimi, BOKT-lar haqqında qanunvericiliyə yenidən baxılması və borcların məhkəmələr vasitəsilə geri alınması qaydalarının daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac görünməkdədir.

Eləcə də, mikromaliyyə seqmentinin real sektorun kreditləşməsində daha ciddi iştirakından söhbət gedirsə, bu aspektdə dövlətin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi güzəştli kreditləşmə proqramlarında iştirak edən mikromaliyyə təşkilatlarının bu proqramlar çərçivəsində payladıkları kreditlərin faiz marjasının subsidiyalaşdırılması diqqətəlayiq tədbir olardı. Belə ki, kifayət qədər böyük kapitalla malik bankların kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsi ilə bağlı proqramların təklif etdiyi aşağı faiz marjası ilə işləmək üçün problemi olmadığı halda, kapitalı və kredit portfeli böyük olmayan BOKT-ların,

dövlət proqramları ilə əlaqəli kiçik kreditləşmə tədbirlərində iştirak etmək istəkləri üçün aşağı faiz marjası çəkindirici faktordur və burada dövlətin ünvanlı (BOKT-lara ünvanlı), ehtiyatlı subsidiya siyasəti kiçik bizneslə mikrokreditləşmə işini daha çevik qura bilən mikro-maliyyə təşkilatları üçün ciddi stimula çevrilə bilər.

Nəhayət, mikromaliyyə seqmentinin ölkənin real sektorunun inkişafında oynaya biləcəyi rollardan növbəti, onların bu istiqamətdə kreditləşmə fəaliyyətini genişləndirməsi, təklif etdikləri kredit məhsullarının şaxələndirilməsi ilə bərabər, qanunvericilikdə mikromaliyyə təşkilatlarına imkan verilmiş müştərilərə göstərilən qeyri-bank əməliyyat və xidmətlərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsidir. Bu əslində, mikromaliyyə təşkilatları üçün gəlir bazasının genişləndirilməsi və şaxələndirilməsinin ehtiyatlarıdır və təəssüf ki, ölkənin mikromaliyyə təşkilatları tərəfindən kifayət qədər diqqətin ayrılmadığı bir aspektdir. Halbuki bu təşkilatların müştərilərə göstərə biləcəkləri vasitəçilik xidmətlərinin, o cümlədən lizinq, trast, faktoring, forteytinq xidmətləri, agent fəaliyyəti, bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləyən qabaqcıl ölkələrdə geniş təşəkkül tapmış, qeyri-bank xidmətləri bazarında özünü təsdiq etmiş, bu münasibətlərin iştirakçılara, xüsusən də mikromaliyyə təşkilatlarına fayda verməkdədir. Əminəm ki, mikro-maliyyə təşkilatları bu istiqamətdə fəaliyyətini genişləndirməklə, əhatə etdikləri müştəri bazasının yerləşməsinin ərazi, coğrafi, regional baxışdan xüsusiyyətlərini, iri bankların bu ərazilərdə həm də vasitəçilik xidmətlərinə həvəslə baxmadıqlarını nəzərə alaraq, öz maliyyə dayanıqlılıqlarını möhkəmləndirmək üçün ciddi baza əldə edə bilərlər.

Təhlil göstərir ki, mikromaliyyə təşkilatlarının real sektorun maliyyələşdirilməsində iştirakının geniş meydan alaçağı xidmət sahələrindən ən önəmlisi aqrar sektorun əhatə dairəsidir. Belə ki, digər sektorlardan fərqli olaraq, aqrar sektordakı kiçik kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıları və ailə-fermer təsərrüfatları əksərən böyük həcmli kreditlərdən daha çox qısamüddətli mikrokreditlərə, konkret dövr üçün yem, gübrə, kiçik texnika almaq üçün, yeni məhsul əldə olunana kimi xırda təsərrüfat ehtiyaclarını və s. dövrüyyə məqsədlərinə xidmət edən ehtiyaclarının qarşılınması məqsədi ilə maliyyə qaynaqları üçün müraciət edirlər. Yeri gəlmişkən, təcrübə göstərir ki, bank olmayan kredit təşkilatları ilə əməkdaşlıq edən bu qrup müştərilərin əksəriyyəti, kreditləşmənin davamlılığının təmin edildiyi şəraitdə ən etibarlı müştəri kateqoriyasını təşkil edir. Məsələn, uzun illər ərzində aqrar sektorda kredit ittifaqlarının, birgə borclu qrup şəklində və fərdi sahibkar kimi ailə-fermer təsərrüfatlarının mikrokreditləşməsi işinin təşkili ilə məşğul olmuş “İcraçı Kredit Agentliyi” bank olmayan kredit təşkilatının 2003-2020-ci illəri əhatə edən mikrokreditləşmə praktikasının təhlili göstərir ki, təşkilatın bu dövr ərzində bilavasitə birgə borclu qrup üzvlərinə və fərdi qaydada fiziki şəxs çıxış edən kiçik təsərrüfat sahibləri olan borcalanlara payladığı 49764 min manatlıq mikrokreditin qayıtma əmsali 98,79% olmuşdur ki, müvafiq sektor üçün kifayət qədər yüksək nəticə kimi qiymətləndirilə bilər. Araşdırma göstərir ki, qeyd olunan miqdar kredit 85915 min nəfər adam sayı olaraq, hər biri bir neçə dəfə kredit alıb-qaytarmış 22657 nəfər aktiv müştərini əhatə etmiş və bu aktiv müştərinin 39,23 %-i və ya 8889 nəfəri göstərilən illər ərzində 7-10 dəfə bir illik müddətə verilmiş mikrokrediti almış, istifadə etmiş və bank olmayan kredit təşkilatına problem yaratmadan, vaxtında və keyfiyyətlə öz öhtəliklərini yerinə yetirmişlər. Təbii ki, bu müştəri tipi istənilən kredit təşkilatı üçün yüksək dərəcədə arzuolunan borcalan kateqoriyası kimi qiymətləndirilə bilər. Təcrübə göstərir ki, bu növ kredit xidmətinin təşkilində, likvidliyi çox da yüksək olmayan girov təminatı sistemindənsə, tərəflər arasında qarşılıqlı etimadın təmin edilməsi, əməkdaşlıq-partnyorluq münasibətlərinin təbliği və tətbiq olunması daha yaxşı nəticə verir. Bu zaman, mikrokredit təşkilatının borcalana yaxınlığı, borcalanın maliyyə qaynağına operativ və çevik əlçatanlığının təmin edilməsi, borcalanda güvənc hissini,

kredit təşkilatının etimadının doğrultulmasının zəruriliyi hissini müsbət mənada aşılıyır, yaranmış belə münasibətin hər iki tərəf üçün faydalı olduğunu, onun qorunub saxlanılmasının vacibliyini önə çıxarır. Digər tərəfdən, araşdırma göstərir ki, göstərilən dövr ərzində bu kredit təşkilatı tərəfindən aqrar sahədə paylanmış mikrokreditlərin ayrı-ayrı illərdə 90-91%, 18 illik dövr üçün orta olaraq 88,7%-lik hissəsi bilavasitə heyvandarlıq sahəsi ilə əlaqədar olmuşdur. Göründüyü kimi, qısamüddətli mikrokreditləşmə üçün heyvandarlıq sahəsi həm xırda fermer və şəxsi təsərrüfatlarında bu sahə ilə məşğul olan borcalanlardan ötrü, həm də bank olmayan kredit təşkilatı üçün daha az riskli hesab olunmuş, kredit münasibətlərində iştirak etmiş hər iki tərəf üçün qarşılıqlı faydalı olduğunu təsdiq etmişdir. Təbii ki, bu kateqoriya borcalanlar üçün mikrokreditlərin təqdim oluna müddətinin daha da artırılması və optimal hesab edilən 18-24 aya çatdırılması mikromaliyyələşmənin təşkilində riskləri daha da minimallaşdırmağa imkan verir və əslində bu gün həmin kredit təşkilatı heyvandarlıqla məşğul olan borcalanlara məhz belə kredit məhsulu təqdim etməkdədir.

#### **İşğaldan azad olunmuş ərazilərin kənd təsərrüfatının inkişafında mikromaliyyə təşkilatlarının yeri və rolu.**

Hər şeydən əvvəl qeyd olunmalıdır ki, işğaldan azad olmuş ərazilərdə aqrar sektorun potensialı və bu potensialın hərəkətə gətirilməsində mikrokreditləşmə işinin təşkilinin verə biləcəyi səmərə kifayət qədər böyükdür. Otuz ilə yaxın işğal altında qalan ərazilərdə ölkəmizin iqtisadiyyatına vurulmuş ziyan 100 mlrd.dollardan artıq qiymətləndirilir. Bu ərazilərdə, aqrar sektorun və bu əsasda emal sənayesinin potensialını təsəvvür etmək üçün keçən əsrin 80-ci illərinin sonu vəziyyətinə olan göstəriciləri təhlil etsək, məlum olur ki, ölkənin taxıl istehsalının 14,4%-i, pambıq istehsalının 3,4%-i, üzüm istehsalının 31,8%-i, kartofun 6,2%-i, ət istehsalının 14,5%-i, süd istehsalının 17,2%-i, yumurtanın 3,7%-i, yun istehsalının 19,3%-i bu ərazilərin payına düşmüşdür. Statistika, yuxarıda göstərilən illərdə ölkə üzrə iribuynuzlu mal-qaranın 15%-dən çox, xırdabuynuzlu heyvanların 19%-dən çox hissəsi məhz bu rayonların hesabına olmuşdur. Xüsusən qoyunçuluğun inkişafında Laçın, Ağdam, Kəlbəcər, Cəbrayıl, Fizuli rayon təsərrüfatlarının, iribuynuzlu mal-qara təsərrüfatlarının yaradılması və inkişafında Laçın, Ağdam, Fizuli, Zəngilan rayonu təsərrüfatlarının göstəriciləri, bir qayda olaraq, yüksək qiymətləndirilmişdir. Halbuki bu gün ölkənin aqrar sektorunun inkişafı istiqamətlərinin prioritetləri məhz göstərilən təsərrüfat sahələrinin də gələcək inkişafını özündə birləşdirir. Heç şübhə yoxdur ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatının sonrakı inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə, məşğulluğun artırılmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Bu proses təbii ki, investisiya cəlbini sürətləndirməli və qeyri-neft sektorun ixrac potensialının artırılmasına şərait yaradacaqdır. Bu aspektdə, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 15.07.2021-ci il tarixli "Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafına dair bir sıra tədbirlər haqqında" Fərmanı hazırkı dövrün, o cümlədən işğaldan azad olunmuş bölgələrdə bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar çağırışları özündə əks etdirir. Qiymətləndirmələr, məsələn Qubadlı rayonunda heyvandarlıq, taxılçılıq, baramaçılıq, üzümçülük, Cəbrayıl da heyvandarlıq, üzümçülük, baramaçılıq, Ağdamda heyvandarlıq, taxılçılıq, pambıqçılıq, Kəlbəcərdə heyvandarlıq, kartofçuluq, tərəvəzçilik, meyvəçilik, Laçında heyvandarlıq, taxılçılıq, tərəvəzçilik, Fizulidə qoyunçuluq, taxılçılıq, bitkiçilik, Zəngilan rayonunda heyvandarlıq, tütünçülük, taxılçılıq, üzümçülük və s. kimi prioritet sahələrin inkişaf etdirilməsinin perspektivli olduğunu təsdiq etməyə imkan verir. Göründüyü kimi, praktik olaraq, heyvandarlığın inkişafı bütün ərazilərin prioritetləri sırasında ön yerdədir. Və eləcə də, nəzərə alınarsa ki, hazırda aqrar sahədə əvvəlki illərdən fərqli olaraq sığorta işinin genişlən-

dirilməsi imkanları artmaqdadır, onda işğaldan azad olunmuş ərazilərin inkişafı üçün bank kreditlərinin, o cümlədən mikrokreditlərin oynaya biləcəyi səmərəli rolu görmək olur, kredit təşkilatları üçün kifayət qədər geniş bazar, müştəri bazası yaradıldığını təsdiq edə bilərik. Odur ki, bu aspektdə xüsusən bank olmayan kredit təşkilatlarının üzərinə böyük vəzifələr düşür. Belə ki, məqalənin də əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, çeviklik, geniş müştəri bazasının operativ və tez əhatə etmək, sosial yönümlü, aztəminatlı müştərilərin maliyyə qaynaqlarına çıxışlarını asanlaşdırmaq və s. keyfiyyətlər baxımından yuxarıda qeyd olunmuş prioritetlərin az xərclərlə və səmərəli şəkildə hərəkətə gətirilməsi mikrokreditləşmə ilə məşğul olan kredit təşkilatları üçün sosial sifarişdir. Aydın ki, bankçılıqda müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişlənməsi, internet bankinq imkanlarından artmaqda olan istifadə mikro-maliyyə təşkilatlarının ölkənin ucqar, kənd yerlərində daha effektiv işləmək bacarıqlarına əlavə stimül yaratmaqdadır ki, bu da işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının və bu əsasda emal sənayesinin fəaliyyətinin operativ və daha səmərəli qaydada dirçəldilməsi üçün bazar iştirakçılarının ucuz maliyyə qaynaqlarına çıxışını təmin edə bilər. Habelə, ucqar kənd yerlərində, ailə-fermer təsərrüfatlarının, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə qaynaqlarına əlçatanlığının təminatından söhbət gedirsə, o halda bu kateqoriya borcalanların mənafe birliyi əsasında kredit ittifaqında birləşməsi və ya payçı kimi kooperativ əsaslarda çıxış etməsi diqqətəlayiq variantdır. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda ucqar kənd yerlərində uğurla fəaliyyət göstərən bir sıra kredit ittifaqları öz dayanıqlıqlarını təsdiq edə bilmişlər, o halda belə bir təcrübənin tətbiqini işğaldan azad olunmuş bölgələrdə aqrar sektorun dirçəldilməsi ilə bağlı həyata keçiriləcək işlər aspektində də məqsədəuyğun hesab etmək olar.

## Y E K U N

Aparılmış tədqiqatın nəticələri ölkə iqtisadiyyatında “bazar münasibətləri”nə keçiddən sonra təşəkkül tapmış və inkişaf etməkdə olan mikrokreditləşmə praktikasının kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin, xüsusən də aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün geniş imkanlar açdığını təsdiq edir. Mikrokredit fəaliyyəti üçün xarakterik olan çeviklik, mobillik, ucqar regionlarda sosial cəhətdən həssas müştəri qrupları ilə işləmək, geniş müştəri bazasını əhatə etmək kimi fərqləndirici xüsusiyyətləri, onun kənd yerlərində və o cümlədən işğaldan azad olunmuş bölgələrdə tətbiqini prioritetə çevirir.

Bu tədqiqat işində təqdim olunmuş məlumatlar bir daha təsdiq edir ki, kiçik kəndli-fermer, ev təsərrüfatları əslində böyük, orta həcmli kreditlərə yox, mikrokreditlərə üstünlük verirlər ki, bu da real sektorun bu sahəsində qısa müddət ərzində məhsul istehsalının artırılmasının ciddi ehtiyatlarını hərəkətə gətirməyə imkan verir. Digər tərəfdən, mikromaliyyə təşkilatları üçün xarakterik olan yüksək gəlirlilik, aqrar sektor və konkret olaraq işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatı və kiçik emal sənayesinin inkişafından ötrü vacib olan investisiya cəlb ediciliyinin təminatını şərtləndirə bilər. Habelə, son dövrlər bankçılıqda müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişlənməsi, mobil bankinq, internet bankinq tətbiqlərindən istifadə mikromaliyyə təşkilatlarının ölkənin ucqar, kənd yerlərində daha effektiv işləmək bacarıqlarına əlavə stimül yaratmaqdadır ki, bu da işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının və bu əsasda emal sənayesinin fəaliyyətinin operativ və daha səmərəli qaydada dirçəldilməsi üçün bazar iştirakçılarının ucuz maliyyə qaynaqlarına çıxışını təmin edə bilər.

**Ədəbiyyat siyahısı:**

1. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 yanvar, 2004)
2. "Bank Olmayan Kredit Təşkilatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 dekabr, 2009)
3. "Kredit İttifaqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2 may, 2000)
4. Məmmədov Z.F. "Pul, Kredit, Banklar". Bakı, 2010, "Azər nəşr".
5. Əliyev M.F. "Bankların inkişaf istiqamətləri" Bakı, 2011, "Şərq-Qərb".
6. Bəşirov R.A. "Bank işi" (dərslük). Bakı, 2016, "MBM".
7. Иванов В.В., Соколов Б.И. Денги, кредит, банки – 2019, Санкт-Петербургский Государственный Университет.
8. Лаврушин О.И., Валенцева Н.И., Фетисов Г.Г. Банковское дело. Учебник. 2020. Издательство КноРус.
8. Микрокредитование. Взлеты и падения, «Экономическое обозрение», <http://www.review.uz/ru>
9. Построение всеохватывающих финансовых систем. Руководство для доноров – передовые методы микрофинансирования. CGAP/ TheWorldBank, 2004.
10. Салеев И. Институты микрокредитования: зарубежный опыт. <http://www.interfax.by>
11. Akinchan Buddhodev Sinha "Non-Banking Financial Institutions of India - Their Onset, Growth and Performance of Selected NBFCs" ICSI-CCGRT & Research Scholar, 2017
12. Joel Bowman, Mark Hack and Miles Waring "Non-bank Financing in China" Reserve Bank of Australia, Bulletin – March 2018
13. AR Mərkəzi Bankının Statistik bülleteni. Əsas pul-kredit göstəriciləri. [www.cbar.az](http://www.cbar.az).
14. "İcraçı Kredit Agentliyi" Bank olmayan kredit təşkilatının saytı: <http://www/ia-az.net>
15. [www.az.trend.az/business/economy/2804686.html](http://www.az.trend.az/business/economy/2804686.html). Mikromaliyyə bazarının canlandırılması üçün təklif/
16. <https://fed.az/az/qeyri-bank>
17. Vəlif Cəfərov. Kredit bazarında rəqabət hələ də çox zəifdir. <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/141907.html>
18. Мухаммед Юнус. Мы даем людям деньги чтобы они изменили мир. <https://novayagazeta.ru/articles/2009/11/19/40360-nobelevskiy-laureat-muhammad-yunus-my-daem-lyudyam-dengi-chtoby-oni-izmenili-mir>

*Алиев Ариф Лютвели оглы,  
кандидат экономических наук,  
Бакинский Университет Бизнеса,  
E-mail: barif1956@mail.ru  
© Алиев А.Л., 2021*

## **НАПРАВЛЕНИЯ АКТИВИЗАЦИИ ПРИМЕНЕНИЯ МИКРОФИНАНСИРОВАНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ НА ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ ОККУПАЦИИ ТЕРРИТОРИЯХ**

### **Р Е З Ю М Е**

**Цель исследования** - состоит в том, чтобы используя банковский капитал, а конкретно возможности микрофинансовых институтов, расширить доступ к финансовым ресурсам участников рынка с целью возрождения экономики в целом, в частности, сельского хозяйства на освобожденных от оккупации территориях.

**Методология исследования** - системный подход и комплексное исследование роли и места микрофинансовых институтов в кредитовании экономики страны, а также важности микрофинансирования. Отдельно, производится оценка на местах организации работы по становлению и возрождению малого бизнеса, в частности, на освобожденных от оккупации территориях.

**Практическая значимость исследования** - эта форма кредитования является целесообразной в использовании результатов исследования для приведения в действие приоритетов развития аграрного сектора, также для разработки и внедрения служащих этим же целям стратегии аграрного развития и плана действий для освобожденных от оккупации территорий и удовлетворения повседневных потребностей семейных фермерских хозяйств и мелких сельскохозяйственных производителей.

**Результаты исследования** - состоят в усовершенствовании процессов, связанных с презентацией кредитных продуктов, и формировании концептуальных подходов коммерческих банков и небанковских кредитных организаций, которые будут обеспечивать и поддерживать доступ производителей аграрного сектора, в частности, на освобожденных от оккупации территориях, к финансовым ресурсам.

**Оригинальность и научная новизна исследования** - была представлена сформировавшаяся в годы независимости и растущая быстрыми темпами форма кредитования подтверждающая свою эффективность для всех заинтересованных сторон. Микрокредиты новая для финансового рынка страны одна из оптимальных моделей микрофинансирования для повышения финансовых возможностей семейных фермерских хозяйств и мелких предпринимателей на освобожденных от оккупации территориях. Также были продемонстрированы более усовершенствованные возможности доступа к финансовым источникам в удаленных деревнях с помощью мобильного банкинга, интернет банкинга и других цифровых приложений.

**Ключевые слова:** микрокредиты, микрофинансовые организации, домашние хозяйства, финансовый кризис, мелкие предприниматели, группы совместного заимствования, кредитные союзы.

Arif Lutvali Aliyev,  
Ph.D. (Econ.),  
Baku Business University,  
E-mail: barif1956@mail.ru  
© A.L. Aliyev, 2021

## DIRECTIONS FOR ACTIVATING THE USE OF MICROFINANCE IN THE REVIVAL OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE LIBERATED TERRITORIES

### A B S T R A C T

**The purpose of the research** is to explore the potential of bank capital, specifically microfinance institutions for expanding market participants' access to finance to revitalize the economy of the liberated areas as a whole, including agriculture.

**The methodology of the research** is a systematic and comprehensive study of the place and role of microfinance institutions in lending to the country's economy, the importance of microcredit. In addition, the importance of the organization of micro-crediting for the formation and revival of small businesses in the areas, especially in the liberated territories, is assessed.

**The practical importance of the research** - the application of microcredit in the development and implementation of agrarian development strategies and action plans in the liberated areas that will serve these purposes; this type of lending to meet the daily needs of small agricultural producers, family farms is considered expedient.

**The results of the research** are to improve the credit product presentation processes of commercial banks and non-bank credit organizations engaged in micro-crediting and to formulate conceptual approaches in this area, which will provide and support access to financial resources for producers in the agricultural sector.

**The Originality and scientific novelty of the research** - new financial opportunities for the country's financial market, formed in the years of independence and rapidly proving its effectiveness for all stakeholders, as one of the optimal models of effective organization of microcredit in the agricultural sector. There are also opportunities to further improve access to finance in remote rural areas through mobile banking, internet banking, and other digital applications.

**Keywords:** microcredits, microfinance institutions, households, financial crisis, small entrepreneurs, debt groups, credit unions.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:*  
16.07.2021

*Təkrar işləməyə göndərilmişdir:*  
23.07.2021

*Sərəf qəbul olunmuşdur:* 06.08.2021

*Дата поступления статьи в редак-  
цию:* 16.07.2021

*Отправлено на повторную обра-  
ботку:* 23.07.2021

*Принято к печати:* 06.08.2021

*The date of the admission of the article  
to the editorial office:* 16.07.2021

*Send for reprocessing:* 23.07.2021

*Accepted for publication:* 06.08.2021